

s vlasnicima veoma vrijednih zbirki u emigraciji koje, nažalost, nisu prepoznate u Hrvatskoj i često ostaju za našu kulturu izgubljene. Naglasila je i potrebu osnivanja muzeja emigracije upravo radi održavanja kulture sjećanja. O još uvijek velikom nepovjerenju koje postoji na relaciji hrvatska emigracija – hrvatska država govorio je Zdenko Hutinec, koji je istaknuo primjere nekih pojedinaca iz emigracije koji bi predali svoje zbirke, ali sami ne znaju kako to učiniti. Rekao je i da su naše institucije u tom smislu često previše inertne. Prof. Banac naglasio je da i ovaj mali uzorak zbirki predstavljen na radionici pokazuje kakav golem posao stoji ispred naše historiografije, ali i drugih znanosti, te da je zbog toga važno da se taj posao radi uz što širu suradnju što većega broja naših znanstvenih i baštinskih institucija.

Ova radionica organizirana u sklopu međunarodnoga projekta *COURAGE* bila je i zamišljena upravo kao početni korak u umrežavanju naših znanstvenih i kulturno-baštinskih institucija. Naime, zaključci i saznanja s radionice poslužit će u izradi nacionalnih izvješća i preporuka koje će projekt *COURAGE* načiniti i uputiti na nacionalnu i europsku razinu (Europskoj komisiji). Stoga je ovo svakako bio vrijedan doprinos povećanju vidljivosti i očuvanju ove vrijedne, ali uvelike zapostavljene povijesne i kulturne baštine hrvatskoga naroda te se možemo složiti s ukupnim dojmom sudionika da je ovo bio važan početni korak.

Josip Mihaljević

Josip Mihaljević, *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016), 595 str.

Knjiga Josipa Mihaljevića *Komunizam i čovjek. Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj (1958. – 1972.)* nastajala je, prema autorovu svjedočenju, tijekom sedam godina. Riječ je naime o proširenoj verziji doktorske disertacije, koju je autor počeo raditi 2009., a obranio 2015. godine. Objavljena 2016., ova je monografija nagrađena Godišnjom nagradom Društva sveučilišnih nastavnika i drugih znanstvenika u Zagrebu.

Kako autor kaže u zaključku, ova je studija zapravo odgovor na široko postavljeno pitanje, koje logično uvjetuje i vremenski raspon zastupljen u knjizi: u kakvu je odnosu stajalo društvo kakvo su izgradili jugoslavenski komunisti s konceptom pojedinca i njegove slobode? Tomu zatim valja pridružiti i nekoliko potpitanja: je li se položaj pojedinca mijenjao tijekom “dugih šezdesetih”? Je li bilo određene “liberalizacije” društva? Tako se temeljno istraživačko pitanje dalje grana u pitanja demokracije, vlasti, uprave, građanina i političkoga polja socijalističke Jugoslavije.

Podijeljena u nekoliko poglavlja, monografija se sastoji od nekoliko razina analize: autor je s jedne strane dao sliku odnosa državnih i partijskih institucija prema pojedincu na razini teorije, a s druge je strane, raščlambom pisane komunikacije građana s tijelima vlasti, nastojao prikazati stanje tih odnosa u praksi. Na kraju, dvije strane povezuje analizom njihove spona: položaja medija. Trostruku analizu autor je zao-kružio pristupima i rezultatima sociologije, komunikologije i pravne znanosti. Tako postavljena analitička mreža uspješno hvata i potrebne dijelove povijesti institucija

socijalističke Jugoslavije, povijesti uloge i položaja vlastodržaca u totalitarnim režimima, povijesti ustavnopravnoga poretka i međunarodnoga pravnog položaja druge Jugoslavije.

Autor u prvom, uvodnom poglavlju ("Uvod", str. 13 – 50) pozicionira svoj pristup između dvije dominantne škole povijesti socijalizma – škole totalitarnoga modela i re-vizionističke škole – naglašavajući nužnost interdisciplinarnosti pri ovako višeslojnim temama. Objašnjava i uporabnu važnost srodnih istraživanja inozemnih historiografija, posebno s obzirom na neistraženost tih tema u hrvatskoj historiografiji. Pojmovno određuje svoj analitički aparat iz perspektive istraživačkoga pitanja, nastojeći pravnim i politološkim definicijama izbjeći terminološke nejasnoće. Zasebni termini (pojedina-c, vlast, sloboda, liberalizacija itd.) tako su uglavnom definirani unutar tradicije li-beralizma. Ovo nas poglavlje na temelju novije hrvatske historiografije ukratko uvodi i u okvirni povijesni kontekst.

U drugom poglavlju, "Vlast i pojedinac u teoriji" (str. 51 – 119), autor postavlja prvu razinu: na temelju međunarodnih akata i ustavnih dokumenata raščlanjuje ustavnopravni poredak i ustavni razvoj druge Jugoslavije, međunarodnu afirmaciju i jugoslavensku recepciju koncepta temeljnih prava, a zatim daje analizu osnovnih značajki partijskih dokumenata i tretmana koji su u njima imali pojedinac, država, prava, sloboda i demokracija. Naglašava temeljnu važnost koja je u partijskoj teoriji dana kolektivu nauštrb pojedinca te smatra da partijski dokumenti individualna prava izvo-de iz kolektiva, ograničavajući ih pravima kojima raspolažu država, vlast i ideološka shema na kojoj je vlast utemeljena. Usporedivši temeljne državne i partijske dokumen-te, ističe primat partijskoga programa pred ustavima kao suspenziju suvereniteta po-jedinca i pravne države, pa ustavnopravni poredak socijalističke Jugoslavije označava kao "teorijsku osnovu nedemokratske, ideološke i stranačke države koja nije omogu-ćavala svakom pojedincu djelovanje u skladu s vlastitim ciljevima, vlastitom savje-šću i vlastitim mišljenjem", a ni jednakost svih građana pred zakonom. Jugoslavenski konstitucionalizam zato smatra prividnim, a naglašava i neuključenost međunarodnih odredaba o temeljnim pravima u jugoslavenski ustavni poredak.

Treće poglavlje ("Vlast i pojedinac u praksi", str. 120 – 336) čini najveći dio knjige i pruža detaljnu raščlambu obraćanja jugoslavenskih građana tijelima državne i partijske vlasti na republičkoj i saveznoj razini te razrađenu povijest institucija koje su obrađivale predstavke građana. Tematizira položaj i ulogu uprave u odnosima vlasti i pojedinca kao i međusobne odnose tijela vlasti na različitim razinama strukture jugo-slavenske federacije, kontekstualizirajući pritom rad tih institucija, što jasnije osvjetlja-va političke, društvene i političke prioritete komunističkoga sustava. Nastavlja sa sta-tističkom i sadržajnom analizom podnositelja i podnesaka, što pruža temelj ne samo shvaćanju mehanizama i procedura jugoslavenskoga socijalizma nego i dubinskom razumijevanju društva moderniziranog u kontekstu komunističkoga jednostranačja te stvara nužnu podlogu svakoj daljnjoj analizi modernizacijskih procesa u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Četvrto poglavlje, "Vlast i pojedinac 'jedan na jedan' (u teoriji i praksi)" (str. 337 – 459), svojevrsan je analitički prilog biografiji Josipa Broza Tita. Razdijeljeno tematski, ovo poglavlje daje uvid u Titove stavove vezane za položaj pojedinca, čime posredno otvara pogled na Titovo razumijevanje cjeline političke prakse jednostranačkoga su-

stava, a analizom pisane komunikacije pokazuje i stav jugoslavenskih građana prema državnom poglavaru. Mihaljević Tita identificira kao karizmatičnoga vođu te ga prati kroz sve obrasce njegova političkoga lika (manifestacije kulta ličnosti, tehnika vladanja, položaj u ustavnopravnom poretku, legitimnost vladavine). Osvjetljavajući ga izvorima koje su pisali Titovi podanici, autor dobiva duboki reljef Titova lika i jedinstvenoga položaja koji je držao u političkom sustavu jugoslavenske federacije. Dodatne informacije i o Titovu položaju i o strukturi hijerarhije vlasti pruža prikaz Vladimira Bakarića kao republičkoga vođe.

Peto poglavlje, "Položaj i uloga medija" (str. 460 – 529), donosi teorijsko razgraničenje između liberalne i socijalističke koncepcije medija i javnosti, a zatim daje analizu zakonskoga položaja medija u Jugoslaviji. Opisuje i ključne utjecaje na medije: sustav neformalne cenzure posredovan sudskim aparatom i stavove Josipa Broza Tita. Mihaljević naglašava da, osim u formiranju demokratske procedure, mediji imaju važnu ulogu i u procesu uspostavljanja javnosti. No, drži, budući da je jedna od glavnih značajki socijalističkoga poimanja medija upravo u tome da služe vladajućoj politici i ideološkoj shemi, promičući odnosno prešućujući prema potrebi, politički je vrh stalno pokušavao uspostaviti potpunu kontrolu nad medijima, što je zato bila i krajnja točka koju je mogla dosegnuti ograničena liberalizacija medija u Hrvatskoj. Ta je liberalizacija vodila prema građanskoj, liberalnoj koncepciji uloge medija i pojma javnosti, a svoj je apogej, smatra Mihaljević, dosegnula tijekom "hrvatskoga proljeća", nakon čega je naprasno prekinuta. Autor pridaje pozornost i ulozi Vladimira Bakarića u tom procesu.

"Zaključak" (str. 530 – 547) autor posvećuje sažetim zaključnim razmatranjima. Na temelju provedene analize ustvrđuje da je komunikacija građana s vlašću u kontekstu kolektivističke ideološke sheme više značila za vlast kao jedan od oblika informiranja nego za konzumaciju prava pojedinca, pa je, dakle, postojao znatan raskorak između teorije samoupravljanja i društvene prakse. Iz perspektive dominantnoga ideološkog okvira zaključuje da se određena površna liberalizacija tijekom 1960-ih ne može smatrati promjenom temeljnih karakteristika totalitarnoga sustava, koji je samo privremeno ublažio intenzitet represije, a krahom "hrvatskoga proljeća" – čuvajući politički monopol – konačno je obustavio reformske procese. Iz te perspektive autor socijalističku Jugoslaviju ocjenjuje nedemokratskom, stranačkom državom koja je ustavnopravno uspostavila nejednakost svojih građana.

Knjizi su pored popisa izvora i literature te sažetka na engleskom jeziku dodani popis kratica i kazalo osobnih imena rabljenih u tekstu te bilješka o autoru.

Studija Josipa Mihaljevića dokaz je koristi koju minuciozna historiografska analiza može dobiti primjenom teoretskih rješenja srodnih znanosti – odnosno, *mutatis mutandis*, u kojoj je mjeri takva interdisciplinarnost nužna. Autor bira svoja teorijska oruđa u skladu s izvorima, koje tako uspijeva obuhvatiti i ispitati u različitim kontekstima. Detaljna obrada teoretskih i praktičnih aspekata svih potrebnih razina vlasti pruža niz bitnih odgovora za razumijevanje konstrukcije društva i politike socijalističke Jugoslavije, njezine upravne, ustavne i zakonske arhitekture te, posljedično, povratnu spregu između samorazumijevanja totalitarnoga sustava i slike toga sustava u očima podanika. Pisana jasno, pregledno, pitko i precizno, knjiga *Komunizam i čovjek* služi kao primjer i kao upozorenje za nužno veću terminološku jasnoću u pisanju hr-

vatske političke i društvene povijesti. Zbog svega se rezultate i zaključke ove studije nikako neće moći izbjeći u svakom daljnjem pokušaju raščlambe tijekom modernizacije hrvatskoga društva, razumijevanja političkoga mentaliteta (post)socijalističkoga čovjeka ili istraživanju uspjeha komunističkih pokreta na tlu Europe.

Marko Radić

Stanislav Artuković, Dijana Cenger, ur. i prir., *Crtice iz povijesti Virovitice između dvaju svjetskih ratova kroz zapisnike Gradskog vijeća* (Virovitica: Državni arhiv u Virovitici, 2017), 556 str.

Mikrohistorija je sve aktualniji način proučavanja dobro definirane manje jedinice istraživanja među brojnim povjesničarima. Imajući u vidu učestali problem nedostatka građe, gdje od manjih dijelova povjesničar želi načiniti cjelinu, iznimno je vrijedan izazov u njihovu "zanatu". Američki povjesničar Charles W. Joyner rekao je da takva istraživanja aspiriraju postaviti "velika pitanja u malim mjestima", a novo izdanje Državnoga arhiva u Virovitici pod nazivom *Crtice iz povijesti Virovitice između dvaju svjetskih ratova kroz zapisnike Gradskog vijeća* upravo je ogledan primjer. Virovitički arhiv relativno je nova institucija. Osnovan je 1999. u formi sabirnoga centra, a od 2009. pod službenim nazivom Državni arhiv u Virovitici. Od osnutka je organizirao desetak važnih izložbi zavičajnoga karaktera, a izdavačku djelatnost obogatio je, među ostalim, ovom knjigom koja je prvo kritičko izdanje povijesno-pravnih dokumenata međuratnoga razdoblja (1918. – 1941.) kroz prizmu zapisnika Gradskoga vijeća.

Knjigu, izdanu u lipnju 2017., uredili su doktorand povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu i zaposlenik Arhiva Stanislav Artuković, mag. hist. te Dijana Cenger, dipl. oec., ravnateljica Državnoga arhiva u Virovitici. U informatičkoj obradi zapisnika sudjelovalo je ukupno pet stručnjaka, a recenziju rukopisa napisao je izv. prof. dr. sc. Ivica Miškulin. Jedan je od zaključaka recenzenta dinamičnost gradskoga središta sjeverozapadne Hrvatske koja se ogleda u zapisnicima, koji prvi put donose pregled djelovanja koje nije bilo u tolikoj mjeri vezano uz politički život. Stoga je Miškulin napisao da će ovo djelo biti više od koristi istraživačima gospodarske i društvene povijesti Virovitice nego političke jer "pažljiv će čitatelj uočiti upadljiv izostanak politike sa stranica zapisnika".

Nakon "Recenzije rukopisa" (str. 7 – 8) slijedi "Predgovor" (str. 9 – 12), u kojem urednici objašnjavaju upravni položaj Virovitice u drugoj Jugoslaviji, ustroj i djelokrug Vijeća te obradu i pripremu sadržaja zapisnika za objavljivanje. Predgovor je potkrijepljen znanstvenim aparatom i odličan je uvodnik, dakako uz recenziju, za tekst koji slijedi. Valja naglasiti da su se urednici u pripremi ovoga izdanja pridržavali načela objavljivanja arhivskoga gradiva. Pritom su sadržaj tekstova transkribirali sa svim izvornim jezično-stilskim obilježjima, a dodatne su intervencije nastale isključivo pri ispravljanju *lapsus calami*. Budući da je riječ o kritičkom izdanju, sadržaj zapisnika studiozno je obogaćen bilješkama u kojima su dodatni podaci ili se upućuje na relevantne izvore i literaturu.